

BARTŁOMIEJ GAPIŃSKI

Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska, Kraków, Polska

 <https://orcid.org/0000-0002-7285-0480>

DOI: 10.26106/ex7r-bs63

SAMOTNOŚĆ JAKO WYZWANIE.
O WIRTUALNEJ WYSTAWIE BIBLIOTEKI JAGIELLOŃSKIEJ
OBLICZA SAMOTNOŚCI W KULTURZE

W dniu 1 marca 2021 roku w Bibliotece Jagiellońskiej (BJ) została otwarta wystawa *Oblicza samotności w kulturze*. Prace nad projektem rozpoczęli bibliotekarze BJ pod moim kierunkiem. Początkowo planowaliśmy zorganizować wystawę stacjonarną, by każdy z odbiorców mógł spojrzeć na zgromadzone artefakty, by ludzie mogli się spotkać i porozmawiać. Pandemia jednak to uniemożliwiła. Aktualnie wystawę można zwiedzać w Internecie¹.

Nad ekspozycją pracowaliśmy dwa lata, przez rok w utrudnionych warunkach pandemicznych. Impulsem do podjęcia tej tematyki było wydanie w języku polskim w 2018 roku książki historyka ze szkoły Annales Georges’a Minois *Historia samotności i samotników*². Zrozumiałem dzięki niej, jak fenomen samotności jest złożony, nieprzeźroczysty, otwarty na różnorodne interpretacje. Na podstawie zasobu Biblioteki Jagiellońskiej, artefaktów z Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie (MEK), źródeł udostępnionych przez instytucje kultury i historyczne, materiałów z domeny publicznej, a także dokumentów prywatnych zdecydowaliśmy się jako wspólnota biblioteczna na podjęcie ambitnego założenia, by językiem współczesnym opowiedzieć o samotności. Jak ją widziano i jak ją postrzegamy dziś. Czym intryguje? Co skrywa? Nie odważyliśmy się na spojrzenie holistyczne, ale na kontekstowe, prezentując ograniczone spektrum perspektyw. Pomimo tego świadomego samoograniczenia porwaliśmy się na temat, śmiem twierdzić, ambitny.

Grono bibliotekarzy pracowało nad tym przedsięwzięciem według określonego scenariusza. Początkowo opracowałem 30 zagadnień dotyczących tematyki samotności,

---

¹ Wystawa *Oblicza samotności w kulturze*, <https://wystawy.bj.uj.edu.pl/samotnosc> [dostęp: 21.03.2021].

² G. M i n o i s, *Historia samotności i samotników*, tłum. W. K l e n c z o n, Warszawa 2018.

swobodnie odwołując się do ujęcia tego tematu przez G. Minois. Prócz tego bibliotekarze Sekcji Informacji Naukowej BJ zgłosili też swoje pomysły. Jesienią 2020 roku każdy bibliotekarz miał już zdefiniowaną odpowiedzialność za problem, z którym pragnął się zmierzyć. Do grupy z Sekcji Informacji Naukowej BJ dołączyli: dr Jacek Partyka z Sekcji Starych Druków BJ, Maciej Zborek z Archiwum UJ oraz Grzegorz Graff z MEK. Pierwszy z nich podjął się zaprezentowania materiałów eremickich (głównie kamedulskich ze zbiorów BJ), drugi nakręcenia filmu dokumentalnego uzupełniającego wystawę, ostatni opracował biogramy artystów ludowych.

Przed przystąpieniem do realizacji wystawy w roku 2020 uczestniczyłem z referatami w czterech konferencjach naukowych. Prezentowałem wówczas swoje ujęcie tematu samotności głównie w kulturze ludowej³. Napisałem też kilka publikacji naukowych⁴ i popularnonaukowych⁵ samotności poświęconych – z perspektywy historii i etnologii. Poprzez własną aktywność na pograniczu etnologii i historii badałem antropologicznie rozumiany „teren” (czasoprzestrzenne przejawianie się samotności i tematyki samotniczej).

Wystawa ma strukturę logiczno-konstrukcyjną, zbudowaną na zasadzie przejścia pomiędzy poszczególnymi tematami tak, aby umożliwić odbiorcy swobodny tok skojarzeniowy. Najpierw ukazuje samotność doświadczaną przez cielesność, potem samotność w odbiorze własnego wnętrza, następnie w relacji do drugiego, potem w odniesieniu do grupy – społeczeństwa, by skończyć na jej odbiorze w sztuce bez wyrazistej kategoryzacji. Za poszczególne części ekspozycji odpowiadali: Agnieszka Brzeziak (CIAŁO/Sporty ekstremalne), Katarzyna Łaskawska (ŚWIADOMOŚĆ SIEBIE/Samotność dziecka), Barbara Bułat (ŚWIADOMOŚĆ SIEBIE/Samotność w literaturze polskiej), dr Barbara Krawczyk (ŚWIADOMOŚĆ SIEBIE/Samotność w nauce), Jagoda

³ Dnia 21 października 2019 roku na Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy brałem udział w konferencji „Narracje historyczne we współczesnym świecie”. W dniach 24–25 października 2019 roku uczestniczyłem w konferencji „Samotność człowieka w zdrowiu, chorobie i niepełnosprawności” w Barlinku (organizowanej przez Pomorski Uniwersytet Medyczny). Dnia 14 listopada 2019 roku wystąpiłem na Uniwersytecie Papieskim w Krakowie podczas konferencji „Rodzina odkryta na nowo w prawie, ekonomii i socjologii”. Wreszcie moją ostatnią naukową wypowiedzią publiczną w 2019 roku był referat wygłoszony 29 listopada w Lublinie podczas III Ogólnopolskiej Społecznej Konferencji Naukowej „Analiza Polskiego Społeczeństwa”, przygotowanej przez Fundację na rzecz promocji nauki i rozwoju TYGIEL.

⁴ B. G a p i ń s k i, *Samotność w tradycyjnej społeczności wiejskiej. Rozważania na przykładzie materiałów etnograficznych z drugiej połowy XIX i XX wieku*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2019–2020 [druk 2022], t. 69–70, s. 145–181; t e n ż e, *Ludzie samotni na wsi tradycyjnej*, [w:] *Społeczeństwo i media. Analiza wybranych zagadnień*, red. A. S u r m a, M. Ś l i w a, Lublin 2020, s. 74–82; t e n ż e, *O wspólnocie i samotnościach w kulturze ludowej*, Gniezno 2021.

⁵ B. G a p i ń s k i, *Samotność w kontekstach kulturowych*, „Alma Mater” 2020, nr 217, s. 120–122; tenże, *Samotność w kulturze ludowej*, „Alma Mater” 2020, nr 217, s. 122–125, t e n ż e, *Samotność w bibliotece*, „Alma Mater” 2020, nr 218, s. 117–119. Na uwagę zasługuje też artykuł w lokalnej codziennej prasie krakowskiej, w którym autorka zamieściła fragmenty rozmowy ze mną: J. K a l ę b a, *Krakowscy bibliotekarze opowiadają o samotności. Wirtualna wystawa Biblioteki Jagiellońskiej*, „Gazeta Krakowska” 2021, <https://gazetakrakowska.pl/krakowscy-bibliotekarze-opowiadaja-o-samotnosci-wirtualna-wystawa-biblioteki-jagiellońskiej/ar/c13-15490142> [dostęp: 21.03.2021].

Nowak (RELACJA JA–TY/Zakochanie), Izabela Bielec (RELACJA JA–TY/Samotność w związku), dr Bartłomiej Gapiński (SPOŁECZEŃSTWO/Kultura ludowa), Grzegorz Graff (SPOŁECZEŃSTWO/Kultura ludowa), Marzanna Baś (SPOŁECZEŃSTWO/Samotność w Biblii), dr Jacek Partyka (SPOŁECZEŃSTWO/Eremityzm), dr Sebastian Grudzień (SPOŁECZEŃSTWO/Świętość), dr Jerzy Grygiel (SPOŁECZEŃSTWO/Świętość), Anna Grzęda (SPOŁECZEŃSTWO/Zło), Katarzyna Maj-Müller (SPOŁECZEŃSTWO/Wychodzenie z samotności), Maciej Zborek (SAMOTNOŚĆ POZA KATEGORIAMI/film dokumentalny *Oblicza samotności*), Jerzy Bednarczyk (SAMOTNOŚĆ POZA KATEGORIAMI/Samotność w malarstwie).

Zasługą Małgorzaty Kusak, Mariusza Palucha, Adama Piaśnika, Ewy Valde-Nowak, Iwony Wawrzynek i Michała Worgacza, pracowników Sekcji Wydarzeń Kulturalnych BJ, jest odpowiednia wirtualna forma wystawy dostępna przez Internet w artystycznej, interesującej jakości.

Nawigację wystawy wkomponowałem w strukturę uporządkowaną tematycznie: CIAŁO – ŚWIADOMOŚĆ SIEBIE – RELACJA JA–TY – SPOŁECZEŃSTWO – SAMOTNOŚĆ POZA KATEGORIAMI. Za poszczególne części odpowiedzialni byli ich autorzy. W pierwszej A. Brzeziak prezentuje obraz samotności „ucieleśnionej” za pośrednictwem sportów samotniczych. Narrację zdjęciową przeplata cytatami. Koncentruje się na sylwetkach podróżników: Krzysztofa Baranowskiego, Aleksandra Doby, Marka Kamińskiego, Jerzego Kukuczki.

W części dotyczącej świadomości K. Łaskawska rozpatruje samotność dziecka poprzez odwołanie do wybitnych polskich pedagogów na czele z Januszem Korczakiem. Następnie B. Bułat koncentruje się na samotności przedstawionej w dziełach: Adama Mickiewicza, Cypriana Kamila Norwida, Elizy Orzeszkowej, Gabrieli Zapolskiej, Marii Kuncewiczowej. Autorka w ciekawej konwencji pasjansa poetyckiego prezentuje wiersze czołowych polskich poetów poruszających temat samotności. Do świata uczonych: Michela de Montaigne’a, Immanuela Kanta, Joachima Lelewela oraz literaturoznawczej refleksji Czesława Miłosza przenosi widza dr B. Krawczyk. Elementem spajającym tę część wystawy jest hipnotyczna akwaforta Rembrandta *Faust* lub *Uczony w pracowni*. Temat samoświadomości ma strukturę opartą na koncepcji wynikania: świadomość rodzi się podczas socjalizacji dziecka, opisana jest przez literatów, a najpełniej (przynajmniej dyskursywnie) poddana zostaje krytyce naukowej.

Temat JA–TY realizują dwie osoby. Pierwsza z nich, J. Nowak, koncentruje się na ogłoszeniach matrymonialnych. Patrzy na ten fenomen historycznie. W prasowych anonsach towarzyskich dostrzega wielkie pragnienie przełamania samotności. Na wystawie umieszcza fragmenty niektórych dawnych periodyków dla szukających „drugiej połówki”. Druga, I. Bielec, omawia niezwykle istotny problem samotność w związku, szuka przyczyn takiej sytuacji i remedium. Odnosi się do rozważań Wiesława Myśliwskiego, opinii psychologów i specjalistów od problemów osób, które nie znalazły miłosego spełnienia i doświadczyły alienacji, szukając czułości, zrozumienia, spolegliwości, miłości. Prezentuje wybrane publikacje zgromadzone w BJ.

Najobszerniejszy temat – SPOŁECZEŃSTWO – zaczyna się od umagicznionej kultury ludowej. Przedstawiam tu znaczenie samotności w takich obrzędach jak przy-

woływka czy podkoziołek. W kolejnej sekwencji tej części wraz z G. Graffem, kustoszem MEK, prezentują twórców ludowych: Nikifora Krynickiego, Dorotę Lampart, Władysławę Iwańską, Marię Wnęk, Karola Wójciaka („Heródka”) i Stanisława Zagajewskiego oraz ich dzieła. W kulturze ludowej nie ceniono lokalnych artystów, uznając ich kondycję psychiczną za problematyczną, ich twórczość artystyczną zaś za ułomną, co najwyżej stanowiącą formę zabawy, a nie element poważnego życia zdominowanego przez pracę na roli.

Następna część jest poświęcona Biblii. Marzanna Baś umieściła w niej kluczowe cytaty biblijne odnoszące się do samotności oraz dzieła ikonograficzne ze zbiorów BJ, a także z domeny publicznej (między innymi artystów tej miary co Massacio, William Blake, Rembrandt, Claude Mellan). Myśląc dalej w kategoriach religijnych, przechodzimy do części skoncentrowanej na eremityzmie. Jej autor, dr J. Partyka, wykorzystał przede wszystkim spuściznę kamedułów z krakowskich Bielan i Bieniszewa zgromadzoną w BJ – stare druki (reguły zakonne, mszały) oraz dokumenty życia codziennego. Swoją narrację tekstową na temat samotności eremitów i rekluzów urozmaica zdjęciami Piotra Kuliszewicza, bibliotekarza Sekcji Pozyskiwania Zbiorów BJ. Cykl poświęcony religii zwięźczyli dr J. Grygiel (zm. 2020) i dr S. Grudzień. Pierwszy z nich przybliży sylwetkę Joanny d’Arc, drugi Edyty Stein. Ekspozowane są tutaj głównie książki i artykuły. Zapowiedzią przejścia do części traumatycznej jest wprowadzający niepokój obraz Mariana Kołodzieja *Joanna d’Arc*⁶.

Tak dochodzimy do Zła, najobszerniejszej części zawartej w kategorii SPOŁECZEŃSTWO. To swoiste antysacrum, sięgnięcie po doświadczenia piekielne. Autorka, A. Grzęda, najpierw koncentruje się na wojnie, przede wszystkim podnosi doświadczenie ofiar cywilnych w konfrontacji z nazizmem podczas II wojny światowej. Bohaterami są głównie Żydzi. Poznajemy ich historie, wspomnienia, okoliczności, w jakich zostali zgładzeni. Autorka rozpoznaje Shoah (czyli zagładę Żydów w Europie dokonaną przez nazistów) w konwencji osamotnienia już nie jednostki, ale narodu (o przeszło trzy tysiącletniej tradycji, określanego jako „naród wybrany”) skazanego na unicestwienie. Najpierw autorka przedstawia ludzi, którzy musieli się ukrywać w obliczu Zagłady i nieludzkie warunki wokoło, obojętność wobec nich i wrogość postronnych. Następnie pokazuje zdehumanizowane i atawistyczne obrazy życia w gettach oraz warunki transportu do obozów zagłady (wstrząsają opisy i zdjęcia ze zbiorów Żydowskiego Instytutu Historycznego oraz Instytutu Pamięci Narodowej). Na koniec pokazuje życie w obozach koncentracyjnych od wewnątrz. Jest to niewątpliwie perspektywa ofiar, perspektywa cierpienia, samotności – która żywiła się nadzieją, ale w istocie jakże często była samotnością w obliczu beznadziei. W narrację wplecione są ikonograficzne kreacje więźnia obozowego Mariana Kołodzieja i współczesnego malarza Artura Kapturskiego.

W kolejnej części A. Grzęda przedstawia powszechne w społeczeństwie cierpienie. Najważniejsze są tu współczesne relacje prasowe. Kolaż okładek o tragicznej samotności

⁶ M. Kołodziej, *Joanna d’Arc*, [obraz], fot. S. Markowski, P. Markowski; Oryginał wchodzi w skład ekspozycji *Klisze pamięci. Labirynty* Mariana Kołodzieja udostępnionej w Centrum Świętego Maksymiliana w Harmężach.

różnych grup skazanych na margines przygotował M. Paluch, a obraz pustki – poprzez współczesne widoki Krakowa zaprezentował M. Worgacz (autor fotografii bezludnych przestrzeni miasta w czasie pandemii).

Temat SPOŁECZEŃSTWO kończy K. Maj-Müller częścią pod tytułem: Wycho-
dzenie z samotności. Autorka pokazuje szerokie spektrum możliwości dla osób szu-
kających wsparcia i wyjścia z doznawanej przymusowej alienacji, koncentruje się na
współczesnych instytucjach, inicjatywach i grupach online. Ów fragment ma charakter
informacyjny – daje szansę wyszukania formy pomocy dla osób w trudnym położeniu
(ludzi starych i młodych, niepełnosprawnych, chorych psychicznie, ubogich). Pomimo
ukazania ogromu nieszczęść i zła, część poświęconą relacji „samotność–społeczeństwo”
kończymy umiarkowanym optymizmem. Dla wykluczonych jest szansa, która wpraw-
dzie pełnego komfortu nie daje, ale pozwala żywić nadzieję.

Na ostatni temat – SAMOTNOŚĆ POZA KATEGORIAMI, składają się film do-
kumentalny M. Zborka *Oblicza samotności*⁷ oraz sztuki wizualne opracowane przez
J. Bednarczyka. Prezentowany film jest artystyczną wizją, wielu ujęć krajobrazu, przy-
rody, symboli samotniczych, przestrzeni Krakowa, przeplatana wywiadami przeprowa-
dzonymi z czołowymi krakowskimi uczonymi i przedstawicielami życia artystyczne-
go: prof. dr. hab. Bogdanem de Barbaro; prof. dr. hab. Janem Andrzejem Kłoczowskim
OP; prof. dr. hab. Beatą Szymańską; prof. dr. hab. Zofią Zarębianką; dr. hab. Krystyną
Ablewicz, prof. UJ; dr. Agatą Sępień; Pawłem Albińskim; Zofią Pierzchałą. Film do-
kumentalny został zamieszczony w Internecie przed wystawą już 4 lutego 2021 roku.
W ostatniej z części ekspozycji obok filmu obejrzyć można dzieła malarskie: Walentego
Wańkowicza, Vincenta van Gogha, Edvarda Muncha, Caspara Davida Friedricha, Agaty
Sępień, wybrane z domeny publicznej przez J. Bednarczyka.

Wystawie towarzyszy katalog⁸. Umieściliśmy w nim zdjęcia wybranych ekspona-
tów, aby osoby, które nie miały możliwości zwiedzania ekspozycji, mogły mieć o niej
przeglądowe rozeznanie. Inicjuje go prof. dr. hab. Zdzisław Pietrzyk, dyrektor Biblio-
teki Jagiellońskiej, wstępem zatytułowanym *Samotność bywa stanem szczęśliwości...*,
a kończy dr. J. Grygiel krótkim popularnonaukowym opracowaniem *Męczeństwo i sa-
motność św. Joanny d'Arc* (tekst jest wyekspozowany w części: Świętość). Ten krótki
w formie artykuł jest ostatnim napisanym przez naszego kolegę, wybitnego bohemi-
stę. W tekście przewodnim katalogu pod tytułem *Samotność o wielu kulturowych obliczach*
omawiam założenia samej koncepcji, planu ekspozycji, wreszcie metodologii jej po-
stawiania. W pierwszej części odnoszę się do rozważań humanistów nad samotnością,
staram się całe wystawowe zamierzenie ułożyć w refleksji antropologii kulturowej
i historycznej. W części drugiej prezentuję po kolei poszczególne elementy samego za-
łożenia. Całość zamykam odniesieniem do poglądów Clifforda Geertza (przez wysta-

⁷ *Oblicza samotności*, [film dokumentalny], reż. i prod. M. Z b o r e k, 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=2TPbwoCP6ZA> [dostęp: 30.12.2021].

⁸ *Oblicza samotności w kulturze. Katalog wystawy*, red. B. G a p i ń s k i, Kraków 2021, <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/265995> [dostęp: 21.03.2021].

wę staramy się oddać „nieformalną logikę prawdziwego życia”⁹) i Edmunda Leacha (o poetyckich operacjach wyobraźniowych umysłu ludzkiego¹⁰). Istotne w tym tekście jest także łączenie wizji samotności z poglądami na magiczną funkcję kultury (to inna nazwa upoetyzowania), jak i podkreślanie sprawczości istoty ludzkiej – wyrażającej fantazjowanie uwolnione od freudowskiego „testu realności”¹¹. Samotność jest w całym tym wywodzie nie tyle dołującym piętnem, czy czynnikiem degradacji, ile przestrzenią inwencji, kreatywności i wolności.

Wreszcie wystawie towarzyszył prawie dwugodzinny panel dyskusyjny uczonych prowadzących badania nad samotnością. Pierwotnie ze względów epidemiologicznych odbył się online 4 lutego 2021 roku. Byłem moderatorem tego spotkania. Udział w nim wzięli: otwierający dyskusję prof. dr. hab. Z. Pietrzyk; dr hab. Piotr Domeracki, prof. UMK, filozof, twórca monoseologii, czyli refleksji interdyscyplinarnej nad samotnością; dr hab. Barbara Klich-Kluczevska, prof. UJ, historyczka rodziny, podejmująca też temat samotności dziecka, a także doświadczania sieroctwa; dr Łukasz Sochacki, antropolog kultury patrzący na samotność z perspektywy etnologicznej; br. dr Tadeusz Starzec OFMCap, kapucyn, prowadzący przez dwa lata życie eremickie, autor tekstów o regule eremickiej Świętego Franciszka z Asyżu.

Jaka jest refleksja po wystawie? W pewnym stopniu inicjujemy tę problematykę. Udało się jej nadać historyczno-antropologiczny charakter i intelektualną oprawę. Zaproponowaliśmy z pewnością nową dyskusję, która, co jest tylko kwestią czasu, zaistnieje w szerszej skali (ze względu na aktualne prądy kulturowe, demografię, obecność tej tematyki w kulturze Zachodu). Na wystawie wiele wyraziliśmy w formie tekstowej, a nie obrazkowej. Dominują nasze komentarze odniesione do prezentowanych eksponatów, co bardziej upodabnia ekspozycję do książki niż tradycyjnej wystawy gablotowej. O wystawie pisało zarówno w prasie krakowskiej („Gazecie Krakowskiej”)¹², jak i w czasopiśmie naukowych (na przykład w „PAUzie Akademickiej”¹³). Najsolidniejsze omówienie naszego przedsięwzięcia ukazało się w recenzji antropologa kultury i polonisty Sebastiana Brejnaka *Komentarz do wystawy „Oblicza samotności w kulturze”*, opublikowanej na łamach internetowego czasopisma naukowego „Polisemia”¹⁴. Autor ten napisał: „trudno bez wątplenia odmówić autorom *Obliczy samotności w kulturze* rozmachu i profesjonalizmu. Należy chylić czoła przed tymi, którzy poprzez tę wystawę

⁹ C. Geertz, *Opis gęsty – w stronę interpretatywnej teorii kultury*, tłum. S. Sikora, [w:] *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej*, red. nauk. M. Kempny, E. Nowicka, Warszawa 2005, s. 47.

¹⁰ E. Leach, *Kultura i komunikowanie. Logika powiązań symbolicznych. Wprowadzenie do analizy strukturalnej w antropologii społecznej*, tłum. i przedm. M. Buchowski, Warszawa 2010, s. 8.

¹¹ T. Rakowski, *Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy. Etnografia człowieka zdegradowanego*, Gdańsk 2009, s. 238.

¹² J. Kalebka, dz. cyt.

¹³ M. Nowy, *Witamy w świecie samotności*, „PAUza Akademicka” 2021, nr 550, http://pauza.krakow.pl/550_5_2021.pdf [dostęp: 1.12.2021].

¹⁴ S. Brejnak, *Biblioteka samotności. Komentarz do wystawy „Oblicza samotności w kulturze”*, „Polisemia – czasopismo naukowe” 2021, nr 1, <https://sites.google.com/a/polisemia.com.pl/polisemia/numery-czasopisma/numer-12021-25-samotno%C5%9B%C4%87> [dostęp: 30.12.2021].

chcieli ukazać polisemiczność, proteuszowość i nieredukowalność kategorii samotności jako jednego z bardziej płodnych tematów/motywów/problemów w kulturowej historii ludzkości. Bez wahania zamiar oddemonizowania doświadczenia samotności, po części także: jego destereotypizacji i debanalizacji – został dzięki temu projektowi osiągnięty¹⁵. Autor recenzji kieruje pod adresem twórców wystawy też zarzuty: zbyt sformalizowania przedsięwzięcia, dominacji naukowości, zastosowania jednostronnej matrycy porządkującej złożoną polifoniczną czy kakofoniczną rzeczywistość, prezentacji głosów średniego i starszego pokolenia, dominacji źródeł historycznych kosztem relacji współczesnych (braku sztuki współczesnej), ukazania głosów elit kulturowych kosztem zwykłych ludzi, ubogich form wizualizacji, nikłego zaprezentowania muzyki. Niewątpliwie krytyka w części jest zasadna, ale na usprawiedliwienie, jako kurator ekspozycji, powiem, że mieliśmy uwspółcześnić planowo przygotowywaną wystawę gablotową i zbudować szereg gier interaktywnych, w tym adresowanych do młodego odbiorcy, ale pandemia odcięła nas od tego pomysłu. Ograniczyliśmy się z konieczności do prezentacji artefaktów w świecie internetowym. Z drugiej strony, zaprezentowanie naszego zamysłu w cyberprzestrzeni spowodowało, że nasz – bibliotekarzy – głos zaistniał w czasie niezwykłym, przełomowym, przynębiającym przez rzeczywistość pandemiczną. Odnieśliśmy się w tym kontekście do samotności rozpatrywanej w przestrzeniach kulturowych, gdy izolacja stała się drugim „ja” dzisiejszego człowieka, umożliwiliśmy otwartą, rzetelną lekturę.

Temat samotności jest niewątpliwie wart refleksji, wspominałem na początku, że mnie historia do podjęcia tego zagadnienia przekonała synteza G. Minois. W zakończeniu swego dzieła komentując współczesne wyobcowanie cywilizacyjne i narcyzm informatyczny, pisze: „Jeśli już kogoś należy żałować, to tych, którzy nigdy uczucia samotności nie zaznają”¹⁶. To przestroga jakże aktualna. Samotność jest poniekąd niekomunikowalna, bo wypowiedziana, przekazana innym, będąc przestrzenią interaktywnej wymiany myśli, przestaje być samotnością. Mimo to jest ważnym, śmiem twierdzić, doświadczeniem człowieka, które było obecne od zawsze. Najbardziej rozbudowaną aparaturę ujmowania tego fenomenu ma filozofia¹⁷, ale w środowisku naukowym postulatywne jest, by podjęli się głębszej refleksji nad nią luminarze nauk szczegółowych. Sam w swoich tekstach analizowałem pod kątem aktywności samotniczej obrzędy ludowe, życie codzienne wsi, sytuację kobiet niezamężnych, artystów ludowych i ludzi starych. To doświadczenie upewniło mnie, że są olbrzymie połacie korpusu źródłowego umożliwiającego wnikliwą i produktywną refleksję. Mało tego, durkheimowsko nastawione socjologia, etnologia i historia społeczna wymagają tylko zmiany wektora i przemodelowania koncentracji badawczej ze wspólnoty na jednostkę, z grupy konformistycznej na nonkonformistów i odmieńców, z ludzi i grup ustandaryzowanych, wyśrodkowanych, dominujących statystycznie na indywidualistów, ekscentryków, kontestatorów, odkrywców.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ G. Minois, dz. cyt., s. 585.

¹⁷ P. Domeracki, *Rozstaje samotności. Studium filozoficzne*, Kraków 2016, t e n ż e, *Horyzonty i perspektywy monoseologii. Filozoficzne studium samotności*, Toruń 2018.

Przełom się już dokonuje, jak podała w panelu dyskusyjnym B. Klich-Kluczevska, na Zachodzie historia samotności obecna jest za sprawą szkoły Annales – akcentującej aspekt społeczny, poziom wyobrażeń, idei i dynamizującej refleksję „historii emocji” – kładącej nacisk na życie psychiczne i stylistykę ekspresji ludzkiej. Reprezentująca nurt owej historii emocji Fay Bound Alberti podkreśla, że właściwie ugruntowana na emocjonalności samotność jest jako taka niejednoznaczna, może wywoływać stany pozytywne lub negatywne¹⁸. W moim odczuciu natomiast jest i bardziej złożony profil samotności, jeszcze stosunkowo słabo podejmowany, przejawiający swój odcień ambiwalentny, nie tyle bycia błogosławieństwem lub przekleństwem, ile bycia błogosławieństwem i przekleństwem. Fenomen ów jest niekiedy pozytywny i negatywny zarazem, człowiek doznający własnej „jedyności” może przekroczyć równocześnie próg rozpacz, natomiast osoba skazana na osamotnienie, od której inni się odwrócili, czy którą skrzywdzili, może wznieść się ponad innych, przewyższyć ich, doznać szczęścia przez łzy, zatriumfować w konstatacji: „nie jestem taka jak oni”. Oczywiście są też warianty bardziej jednoznacznej samotności: doznającego ekstazy twórczej artysty, czy osamotnionego przez innych i niemogącego sobie poradzić w świecie krzywdzących stereotypów człowieka chorego psychicznie, ale w moim odczuciu perspektywa ambiwalencji jest twórcza i poznawczo otwarta. Może i niniejsza wystawa będzie zacznym do rozwoju problematyki samotniczej (od monoseologii po „historię emocji”) na naszym polskim podwórku. Konceptualizacja samotności w historii i kulturze jest u nas niewątpliwie palącym wyzwaniem.

BIBLIOGRAFIA

- Bound Alberti F., *A biography of loneliness. The history of emotion*, Oxford 2021.
- Domeracki P., *Rozstaje samotności. Studium filozoficzne*, Kraków 2016.
- Domeracki P., *Horyzonty i perspektywy monoseologii. Filozoficzne studium samotności*, Toruń 2018.
- Gapiński B., *Ludzie samotni na wsi tradycyjnej*, [w:] *Spółczesność i media. Analiza wybranych zagadnień*, red. A. Surma, M. Śliwa, Lublin 2020, s. 74–82.
- Gapiński B., *O wspólnocie i samotnościach w kulturze ludowej*, Gniezno 2021.
- Gapiński B., *Samotność w bibliotece*, „Alma Mater” 2020, nr 218, s. 117–119.
- Gapiński B., *Samotność w kontekstach kulturowych*, „Alma Mater” 2020, nr 217, s. 120–122.
- Gapiński B., *Samotność w kulturze ludowej*, „Alma Mater” 2020, nr 217, s. 122–125.
- Gapiński B., *Samotność w tradycyjnej społeczności wiejskiej. Rozważania na przykładzie materiałów etnograficznych z drugiej połowy XIX i XX wieku*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2019–2020 [druk 2022], t. 69–70, s. 145–181.
- Geertz C., *Opis gęsty – w stronę interpretatywnej teorii kultury*, tłum. S. Sikora, [w:] *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej*, red. nauk. M. Kempny, E. Nowicka, Warszawa 2005, s. 35–58.
- Leach E., *Kultura i komunikowanie. Logika powiązań symbolicznych. Wprowadzenie do analizy strukturalnej w antropologii społecznej*, tłum. i przedm. M. Buchowski, Warszawa 2010.
- Minois G., *Historia samotności i samotników*, tłum. W. Klenczon, Warszawa 2018.
- Rakowski T., *Lowcy, zbieracze, praktycy niemocy. Etnografia człowieka zdegradowanego*, Gdańsk 2009.

¹⁸ F. B o u n d A l b e r t i, *A biography of loneliness. The history of emotion*, Oxford 2021, s. 241–242.

NETOGRAFIA

- Brejnak S., *Biblioteka samotności. Komentarz do wystawy „Oblicza samotności w kulturze”*, „Polisemia – czasopismo naukowe” 2021, nr 1, <https://sites.google.com/a/polisemia.com.pl/polisemia/numery-czasopisma/numer-12021-25-samotno%C5%9B%C4%87> [dostęp: 30.12.2021].
- Kalęba J., *Krakowscy bibliotekarze opowiadają o samotności. Wirtualna wystawa Biblioteki Jagiellońskiej*, „Gazeta Krakowska” 2021, <https://gazetakrakowska.pl/krakowscy-bibliotekarze-opowiadaja-o-samotnosc-wirtualna-wystawa-biblioteki-jagiellonskiej/ar/c13-15490142> [dostęp: 21.03.2021].
- Nowy M., *Witamy w świecie samotności*, „PAUza Akademicka” 2021, nr 550, http://pauza.krakow.pl/550_5_2021.pdf [dostęp: 1.12.2021].
- Oblicza samotności w kulturze. Katalog wystawy*, red. B. Gapiński, Kraków 2021, <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/265995> [dostęp: 21.03.2021].
- Oblicza samotności w kulturze*, <https://wystawy.bj.uj.edu.pl/samotnosc> [dostęp: 21.03.2021].
- Oblicza samotności*, [film dokumentalny], reż. i prod. M. Zborek, 2021, [online] <https://www.youtube.com/watch?v=2TPbwoCP6ZA> [dostęp: 30.12.2021].

ABSTRAKT

W tekście przedstawiłem założenia wirtualnej wystawy *Oblicza samotności w kulturze*, którą otwarto w marcu 2021 roku. Przygotowało ją środowisko pracowników Biblioteki Jagiellońskiej we współpracy z innymi instytucjami kultury. Wystawa jest interpretacją samotności w kontekstach tradycyjnych i współczesnych. Prezentuje szereg źródeł, książek, dzieł sztuki, świadectw nauki, dokumentów życia codziennego. Jej głównymi celami było ukazanie rangi samotności jako zjawiska niekiedy negatywnego, innym razem pozytywnego, wreszcie bardzo często nie dającego się scharakteryzować przez swoją ambiwalencję.

SŁOWA KLUCZOWE:

wirtualna wystawa, sztuka, kultura, historia samotności, antropologia kulturowa

LONELINESS AS A CHALLENGE.
THE JAGIELLONIAN LIBRARY'S VIRTUAL EXHIBITION
THE FACES OF LONELINESS IN CULTURE

In the text, I presented the premises of the virtual exhibition *Faces of Loneliness in Culture*, which was opened in March 2021. It was prepared by the staff of the Jagiellonian Library in cooperation with other cultural institutions. The exhibition interpreted loneliness in both traditional and contemporary contexts, presenting a range of sources, books, works of art, scholarly evidence, and documents of everyday life. Its main aim was to show loneliness as a phenomenon that is sometimes negative, sometimes positive, and very often impossible to characterize precisely due to its ambivalence.

KEYWORDS:

virtual exhibition, art, culture, history of loneliness, cultural anthropology

